

KONFERENCE
DOKUMENTI UN
ATMIŅASINSTITŪCIJAS

IESKATS
PRIEKŠLASĪJUMOS

Latvijas Nacionālā bibliotēka,
2017. gada 30. janvāris

Dokumentārais mantojums no arhīva viedokļa

/Māra Sprūdža, Latvijas Nacionālais arhīvs/

Nacionālais dokumentārais mantojums (turpmāk - NDM) arhīva izpratnē ir definēts Arhīvu likumā (pieņemts 11.02.2010., stājās spēkā: 01.01.2011.). Šī likuma izpratnē NDM ir nacionālā kultūras mantojuma daļa, ko veido Latvijas Nacionālajā arhīvā uzkrātie dokumenti ar arhīvisko vērtību, institūciju uzkrātie pastāvīgi glabājamie dokumenti un no ārvalstīm iegūtie dokumenti ar arhīvisko vērtību vai apliecinātas to kopijas. Privāto dokumentu ar arhīvisko vērtību var iekļaut nacionālajā dokumentārajā mantojumā pēc dokumenta īpašnieka vai Latvijas Nacionālā arhīva ierosinājuma saskaņā ar pušu noslēgtu līgumu. Likums definē visas darbības ar NDM – iekļaušanu, izslēgšanu, īpašumtiesības, izvešanu uz laiku no Latvijas utt.

Kritēriji dokumentu arhīviskās vērtības noteikšanai ir definēti likumā. Šie kritēriji ir universāli un der visa veida dokumentu izvērtēšanai. Tie ir:

- 1) dokuments atspoguļo publiskās pārvaldes darbības, valsts politikas veidošanu un īstenošanu;
- 2) dokuments ir ilgstoši izmantojams institūcijas vai privātpersonas pienākumu un tiesību īstenošanai un aizsardzībai;
- 3) dokumentam ir vēsturiska, sabiedriska, kultūras vai zinātniska nozīme;
- 4) dokumenta izcelsme un ārējās īpatnības;
- 5) dokuments atspoguļo notikuma vai fakta īpašo raksturu;
- 6) dokumenta autora nozīmīgums.

Mūsdienās lēmums par noteiktu dokumentu grupu iekļaušanu NDM parasti tiek pieņemts vēl pirms šo dokumentu radīšanas. Institūciju radīto dokumentu izvērtēšana notiek, saskaņojot ar institūcijām dokumentu klasifikācijas shēmas un glabāšanas termiņus. Ja tradicionālo dokumentu gadījumā lēmumu par dokumentu atlasī pastāvīgā glabāšanā var vēl pieņemt, veicot dokumentu aprakstīšanu, tad elektronisko dokumentu gadījumā, ja, projektējot sistēmu, nebūs paredzēta šo datu izguve, tad tas arī nebūs iespējams. Vai nu šī informācija netiks saglabāta, vai būs jāglabā visi sistēmā esošie dati. Institūciju dokumenti tiek iekļauti NDM brīdī, kad tiek saskaņots arhīviskais apraksts. Vēlreiz izvērtēšanu var veikt arī arhīvā pie dokumentu pieņemšanas vai veicot aprakstu pilnveidošanu.

Tradicionāli privātpersonu dokumentu izvērtēšana notiek arhīvā un tie tiek iekļauti NDM pēc līguma parakstīšanas. Visbiežāk tie ir mantinieki, kas nodod arhīvam savu radnieku un dzimtu arhīvus, vai personas, kas vēlas atstāt savu vārdu vēsturē. Straujā tehnoloģiju attīstība rada bažas par NDM papildināšanu ar privātpersonu mūsdienu dokumentiem – vai cilvēki mācēs saglabāt savus personīgos dokumentus elektroniskā formā, līdz brīdim, kad ieņems lēmumu par to nodošanu arhīvā un mantiniekiem būs tik viegli tos iznīcināt vienkārši nospiežot pogu „dzēst”.

Latvijas Nacionālajam arhīvam veido Nacionāla dokumentārā mantojuma reģistru, kas ir daļa no Vienotās valsts arhīvu informācija sistēmas.

Dokumentārā mantojuma teorētiskais ietvars un ar to saistītie izaicinājumi

/Dagnija Baltiņa, Latvijas Nacionālā bibliotēka/

2015.gada nogalē pieņemtais UNESCO leteikums par dokumentārā mantojuma saglabāšanu un piekļuvi tam, tostarp digitālā formātā (turpmāk – leteikums), ir pirmais UNESCO vēsturē pieņemtais normatīvais akts attiecībā uz dokumentāro mantojumu. Līdz šim nojaušami, bet ne konkrēti dokumentārais mantojums bija pieminēts starptautiskos normatīvos dokumentos attiecībā uz digitālo mantojumu (2003.gada Digitālā mantojuma saglabāšanas harta), konkrētu arhīvu, bibliotēku vai muzejisko priekšmetu saglabāšanu (piemēram, 1980.gada leteikums par kustīgo attēlu saglabāšanu un aizsardzību), dokumentu vai kolekciju saglabāšanu kara gadījumā (1954.gada Hāgas Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā), nelikumīgas aprites gadījumā (1970.gada Konvencija par kultūras priekšmetu nelikumīgas ieviešanas, izvešanas un īpašumtiesību maiņas aizliegšanu un novēršanu), kā arī uz nemateriālā kultūras mantojuma dokumentēšanu un saglabāšanu (2003.gada Konvencija par nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanu).

Plaši jēdziens „dokumentārais mantojums” ir ticis lietots un skaidrots tikai programmas „Pasaules atmiņa” ietvaros (programmas 2002.gada Vadlīnijas un Rokasgrāmata). Programmas „Pasaules atmiņa” kontekstā ar dokumentāro mantojumu tiek saprasti dokumenti, kas ir kustami (ar retiem, attiecīgiem izņēmumiem); kas veidoti no zīmēm/kodiem, skaņām un/vai attēliem; kuru saglabāšana ir iespējama; kas ir reproducējami un pārvietojami; kas ir rezultāts pārdomātam dokumentēšanas procesam (2.punkts, UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālā reģistra vispārējās vadlīnijas, 2009).

Gandrīz nemainīta dokumentārā mantojuma definīcija no programmas „Pasaules atmiņa” vadlīnijām un rokasgrāmatas ir pārnesta arī UNESCO leteikumā. Šajā ieteikumā ar jēdzienu dokuments tiek saprasts „objekts, kas ietver analogu vai digitālu informatīvo saturu un nesēju, kurā šis saturs atrodas. Tas ir saglabājams un parasti pārvietojams. Saturs var būt zīmes vai kodi (piemēram, teksts), attēli (nekustīgi vai kustīgi) un skaņas, ko var kopēt vai migrēt. Nesējam var būt nozīmīgas estētiskās, kulturālās vai tehniskās īpašības. Saikne starp saturu un nesēju var būt gan nesvarīga, gan būtiska” (Definīcijas, UNESCO leteikums, 2015).

Tikai nedaudz pārfrāzējot, bet īpaši neatkāpjoties no dokumenta definīcijas tiek piedāvāts dokumentārā mantojuma definējums, skaidrojot, ka “*[dokumentāro] mantojumu veido vienīgais dokumenta eksemplārs – vai dokumentu kopums –, kam ir būtiska un nezūdoša vērtība kopienā, kultūrā, valstī vai cilvēcei kopumā un kuru sabojāšana vai zudums būtu uzskatāmi par postu*” (Definīcijas, UNESCO leteikums, 2015). Lai gan šis UNESCO ieteikums ir pirmā reize, kad starptautiski tiek paplašināti runāts par dokumentāro mantojumu, vienošanās par dokumentārā mantojuma nozīmi un skaidrojumu starptautisko ekspertu vidū nav notikusi.

Ir vēl ļoti daudz atbilžu, kas mums ir jāmeklē un jāpiedāvā attiecībā uz to, kas ir dokumentārais mantojums, kādas ir tā izpausmes un kā mēs to varam nosaukt un aptvert. Līdzdalība programmas „Pasaules atmiņa” reģistru veidošanā ļauj mums pašiem piedalīties dokumentārā mantojuma definēšanā un konceptualizēšanā – analizējot jau esošās nominācijas, piedāvājot konkrētus jaunus piemērus, diskutējot par to vērtību un nozīmību, pamatojot to unikalitāti, autentiskumu vai neparastumu un tādējādi aptverot dažādas šiem dokumentiem piemītošas vērtības un vērtību slāņus ārpus dokumenta satura un formas, kas līdz ar mantojuma kontekstu iegūst jaunu nozīmību un lielumu.

Digitālā kultūras mantojuma izmantošana, interpretācijas problēmas un iespējamie risinājumi

/ Uldis Zariņš, Latvijas Nacionālā bibliotēka/

Kultūras institūcijas krājumu digitalizāciju īsteno jau pāris gadu desmitus, un laika gaitā izpratne par digitalizācijas mērķiem un ieguvumiem ir ievērojami mainījusies. Ja deviņdesmitajos gados dominēja viedoklis, ka galvenais kultūras mantojuma digitalizācijas vadmotīvs ir tā ilgtermiņa saglabāšana, tad šobrīd par būtiskāko ieguvumu tiek uzskatītas jaunās kultūras mantojuma lietošanas iespējas, ko paver digitalizācija. Līdz ar to mainās arī prasības un pieejas digitalizācijai.

Pirmkārt, uzsvars uz digitālo objektu plašākām izmantošanas iespējām ir mainījis prasības pret digitalizācijas kvalitāti. Nepieciešamība digitālos objektus atkārtoti izmantot radošajās industrijās, izglītībā un zinātnē, kā arī aizvien pieaugušās tīmekļa tehnoloģiju iespējas, prasa, lai kultūras mantojuma objekti sabiedrībai būtu pieejami augstā tehniskās kvalitātē un ar tiesībām tos brīvi izmantot, tādējādi nodrošinot iespēju tos ne tikai aplūkot, bet arī aktīvi izmantot citos pielietojumos.

Otrkārt, mūsdienās vairs nevar uzskatīt par pietiekamiem metadatus, kas līdz šim izmantoti kultūras mantojuma aprakstīšanai. Lai digitalizācija atbalstītu kultūras institūciju darbības mērķus, metadatiem ir jārespektē konkrētu mērķauditoriju vajadzības, un jāsniedz ne tikai iespējas atrast digitālos objektus un iegūt pamata informāciju par tiem, bet arī atklāt jaunas zināšanas. Tāpēc būtiskākais izaicinājums digitalizācijas jomā šobrīd ir radīt metodes, ar kuru palīdzību veidot un attēlot kontekstuālo informāciju, kas papildina digitālos objektus un palīdz mērķauditorijām tos interpretēt.

Dokumentārā mantojuma digitalizācija – priekšrocības un izaicinājumi tematisku kolekciju veidošanā

/ Jana Ķikāne, Latvijas Nacionālā bibliotēka/

Latvijas Nacionālā digitālā bibliotēka ir lielākā publiski pieejamā dokumentārā mantojuma digitālā krātuve Latvijā, kuru veido gan vairākas jau sabiedrībā pazīstamas interneta vietnes kā Zudusī Latvija un Periodikas portāls, gan pavisam nesen publicētas kolekcijas. Vairāk nekā 10 gadu pieredze dokumentārā mantojuma digitalizācijā ir ļāvusi LNB būt par vadošo partneri tuvākajos gados realizējamā apjomīgā digitalizācijas projektā, kas aizvien plašāk padarīs pieejamas bibliotēku, arhīvu un muzeju krājumu vērtības.

Izaicinājumi atmiņas pētniecībā un interpretācijā

/ Vita Zelče, LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūta Sociālās atmiņas pētniecības centrs /

Atmiņas pētījumi ir kļuvuši par nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu pētījumu lauku. Iemesli tam meklējami gan 20. gs. traumatiskajā pagātnē, gan šodienas un nākotnes neskaidrībā, gan atmiņas uzkrāšanas un izmantošanas tehnoloģiju attīstībā, gan citos procesos. Atmiņas pētījumi, piemēram, palīdz izprast sabiedrības un indivīdu vērtības, identitātes veidošanās un transformācijas procesus, naida un tolerances kultūru.

Raugoties uz atmiņas institūciju darbu, lietderīgs ir Mariannes Hiršas (Marianne Hirsch) pēcatmiņas (postmemory) koncepts. Ar to tiek aprakstīts un pētīts process, kurā top nevis traumatisko pieredzi guvušās paaudzes atmiņstāsts, bet gan nākamās paaudzes (generation after) veidotie stāsti par saviem vecākiem, viņu skaudro dzīvi, viņu vērtībām, viņu pateikto un noklusēto. Vienlaikus šajos stāstos nākamā paaudze ietver arī savu bērnības un pieaugšanas pieredzi un pasauluzskatu, kuru veidojuši viņu vecāki. M. Hiršas šo konceptu izstrādājusi, pētot holokausta bojāgājušo un izdzīvojušo ģimeņu vēsturi, izzinot tās nedaudzās privātās fotogrāfijas, ko šī paaudze saglabājusi.

Atmiņas pētījumu izaicinājums ir izprast: Kāda ir Latvijas cilvēku “pēcatmiņa”? Kādi ir tās tapšanas avoti? Kādi ir nākamās paaudzes “stāsti”?

Dokumentārā mantojuma pētniecība un stereotipu laušana – „Vidzemes stāsti”

/Jānis Šiliņš, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība/

2015. gadā Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība publicēja Frīdriha Bernharda Blaufūsa 1753. gadā tapušo manuskriptu „Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu” („Vidzemes stāsti”). Šis darbs ir nozīmīgs latviešu valodniecības, rokkrakstu literatūras un Latvijas vēstures piemineklis. „Vidzemes stāsti” ir pirmā latviešu valodā sarakstītā latviešu tautas vēsture. Divarpus gadsimtus par šī darba pastāvēšanu zināja vien šaurs speciālistu loks (galvenokārt valodnieki). „Vidzemes stāstu” manuskripts glabājas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā.

Šī nozīmīga darba publikācija bija iespējama pateicoties gan Akadēmiskās bibliotēkas pretimnākšanai, gan Valsts Kultūrkapitāla un Taivānas vēstniecības Latvijā finansiālam atbalstam, gan Latvijas Universitātes speciālistiem, kuri veica rokkraksta sagatavošanu publicēšanai un zinātnisko komentēšanu. „Vidzemes stāsti” ir novērtēti ar nomināciju balvai „Kilograms kultūras”, bet daudz svarīgāk, ka tas jau ir ieņēmis pienācīgu vietu gan zinātniskajā aprītē, gan guvis ievēribu plašākā sabiedrībā. Līdz ar to „Vidzemes stāstus” var uzskatīt par ļoti veiksmīgu vēstures avota publikāciju, piedaloties starpnozaru speciālistiem un piesaistot gan privāto, gan valsts finansējumu.

Kvalitatīvas vēstures avotu publikācijas ir ārkārtīgi nepieciešamas gan Latvijas vēstures zinātnes attīstībai, gan kopumā mūsu sabiedrības vēstures izpratnes veicināšanai. Sevišķi tas attiecas uz Latvijas vēsturi pirms 20. gadsimta, kas diemžēl ir atstāta mūsdienu vēstures zinātnes perifērijā. Diemžēl neizprotot 19., 18. un senākus gadsimtus nav iespējams pilnvērtīgi izprast arī 20. gadsimta vēstures procesus, identitāšu veidošanos u.c. jautājumus. Mūsu zinātniskās un atmiņas institūcijas glabā ļoti daudz vērtīgu materiālu, kuri diemžēl nav pieejami plašākai sabiedrībai un par kuriem bieži nezina pat attiecīgās nozares speciālisti.

Lai radītu kvalitatīvu gala rezultātu, ir nepieciešama sadarbība gan starp institūcijām, gan nevalstisko organizāciju iesaistīšana, gan speciālistu un ekspertu piesaiste „no malas”, gan spēja atrast privāto un valsts finansējumu. Svarīgi ir nodrošināt ne tikai kvalitatīvu vēstures avotu publikāciju sagatavošanu, bet arī rūpēties par to popularizēšanu tai skaitā izmantojot modernas informācijas un komunikācijas tehnoloģijas un metodes (sociālos tīklus, publikācijas elektroniskās versijas, papildināto realitāti u.c. iespējas). Vai ir iespējams radīt sistēmu, kas spētu visus šos aspektus apvienot?

Dokumentārais mantojums akadēmiskajās studijās – Latvijas Kultūras akadēmijas pieredze

/Anita Vaivade, Latvijas Kultūras akadēmija/

Pirms pieciem gadiem, kad UNESCO programmai „Pasaules atmiņa” tika atzīmēta 20. gadadiena un Latvijai jau bija vairāku gadu pieredze darbā ar šīs programmas nacionālo reģistru, UNESCO Latvijas Nacionālā komisija veica salīdzinošu izpēti par Eiropas, kā arī citu pasaules reģionu valstu pieredzi šīs programmas īstenošanā. Saņemtās 67 valstu atbildes liecināja, ka nacionālie reģistri bija izveidoti 25 valstīs, kas ir mazliet vairāk nekā trešdaļa valstu. Vairākas valstis norādīja, ka šādus reģistrus veido, un pēdējo gadu laikā situācija noteikti vēl ir mainījusies. Dokumentārā mantojuma aizsardzības un UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” nozīmība nacionālā mērogā, t.sk. valstu augstskolās un to akadēmiskajās studiju programmās, ir tiešā veidā saistāma ar atmiņas institūciju ieinteresētību un tādu institūciju aktīvu un uz sadarbību vērstu darbību kā UNESCO nacionālās komisijas, un Latvija šajā ziņā var būt par rosinošu piemēru.

Līdzās institūciju savstarpējai sadarbībai UNESCO programma „Pasaules atmiņa” Latvijā ir piemērs tam, lai palūktos uz dažādu kultūras mantojuma veidu ciešo sasaisti. Pagājušā gada rudenī pieņemtajā Nemateriālā kultūras mantojuma likumā ir ietverta saikne starp nemateriālo un dokumentāro mantojumu, uzmanību veltot Krišjāņa Barona Dainu skapim, kas 2001. gadā iekļauts „Pasaules atmiņas” starptautiskajā reģistrā un kalpo par dokumentāru liecību tautas mutvārdu tradīcijām. Šāda likumdošanas pieredze jau piesaistījusi citu valstu uzmanību, domājot par kultūras mantojuma veidu saikni valsts politikas un tiesību jaunrades veidošanā.

Šāds skatījums uz kultūras mantojumu, izceļot dažādu institūciju sadarbības nozīmību un pieredzi, kā arī kultūras mantojuma veidu sasaisti, ir pamata pieeja, kurā sakņojas Latvijas Kultūras akadēmijas maģistrantūras apakšprogramma „Muzeju un kultūras mantojuma studijas”. Kā to aizvien pārliecinošāk apliecina piemēri atšķirīgos pasaules reģionos, kultūras mantojuma aizsardzībai ir būtiski nepieciešama izpratne par šī mantojuma veidiem un to saglabāšanas atšķirīgajām pieejām, un tieši tam pievēršas kultūras mantojuma studijas kā starpdisciplināra pieeja kultūras mantojumam un tā nozīmībai.

UNESCO programma „Pasaules atmiņa” – tilts starp pētniekiem un sabiedrību

/Evija Maļkeviča, UNESCO Latvijas Nacionālā komisija/

Mūsdienu informācijas lietošanas paradumi ir dinamiski un pieprasa aizvien jaunus vērtību komunikācijas veidus un paņēmienus. Ar katru jauno paaudzi attālinās informācijas pirmavotu klātbūtne, jo senāku dokumentu un vēstures liecību interpretācija pieprasa specifiskas zināšanas un ekspertīzi, lai līdz mūsdienām nonākušās vērtības darītu izprotamas un pielietojamas mūsdienu kontekstā.

Viens no UNESCO darbības virzieniem ir koncepta par cilvēces mantojumu, pasaules atmiņu un vērtību aizstāvība. UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” ietvaros 25 gadu laikā ir veikts liels darbs, lai, sadarbojoties ar 195 dalībvalstīm, stiprinātu nacionāla mēroga normatīvu un standartu ieviešanu, kā arī sniegtu pienesumu sabiedrības izpratnes veicināšanai par nepieciešamību saglabāt un darīt pieejamu dokumentāro mantojumu ikvienam.

Redzamākais izpratnes veicināšanas instruments ir UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” reģistri, kas tiek veidoti starptautiskā, reģionālā un nacionālā mērogā. Latviju programmas „Pasaules atmiņa” starptautiskajā reģistrā atpazīst ar Dainu skapi un liecībām par Baltijas ceļa norisi. Bet, lai veicinātu Latvijas dokumentārā mantojuma saglabāšanu nacionālā mērogā, 2009. gadā UNESCO Latvijas Nacionālā komisija izveidoja programmas „Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālo reģistru, kurā šobrīd ir iekļauti 5 dokumentārā mantojuma objekti.

Atsevišķu vērtību izcelšana esošā vēstures diskursa ietvaros rosina vēlreiz pārinterpretēt dokumentārā mantojuma objektu vai kolekciju, centrā nostādot cilvēku un viņa atmiņas šodien. Daudzās aktivitātes, ko šo gadu laikā rīkojusi gan UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, gan atmiņas institūcijas, kas glabā kādu no reģistrā iekļautajām nominācijām, gan arī nozares sadarbības partneri, ir veidojušas unikālu tiltu starp pētniekiem, kolekciju glabātājiem un sabiedrību, darot šīs vērtības tuvākas un saprotamākas ikvienam, līdz ar to arī pieejamākas ne tikai fiziskā un digitālā veidā, bet arī satura ziņā.

Iesaiste UNESCO programmā „Pasaules atmiņa” ir kā apliecinājums atmiņas institūciju vēlmei un gatavībai sadarboties dokumentārā mantojuma saglabāšanā, kā arī iekļauties pasaules kultūras mantojuma saglabāšanas sistēmā.

LCP Memorands Rīga, 1944. gada 17. marts

/Ieva Kvāle, Latvijas Kara muzejs/

Konferencē apskatīšu Latvijas Centrālās padomes dokumenta - memoranda parakstītāju darbību trimdā Latvijas valstiskuma idejas uzturēšanā.

2. pasaules kara beigās bēgļu gaitās Rietumos nonāca ap 200 000 latviešu. Bēgļu gaitās no draudošās padomju okupācijas devās 129 memoranda parakstītāji, kuri nonāca gan Vācijā, gan Zviedrijā.

Līdz izklīšanai pasaulē latvieši Vācijā koncentrējās bēgļu nometnēs, no kurām lielākie centri bija Eslingena, Vircburga, Nirnberga, Lībeka, kuros dzīvoja līdz pat 5,500 cilvēkiem u.c. LCP Vācijas daļa atjaunoja savu darbību 1945.gadā Lustenavā Austrijā, kur bēgļu gaitās bija nonācis Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš. Pēc viņa nāves amatu bija jāpārņem priekšsēdētāja vietniekam Jāzepam Rancānam. Trimdas apstākļos sākās intensīva demokrātiska pašorganizēšanās. Liela nozīme bija baznīcai. Īpaši nozīmīga loma latviešu un baltiešu politiskajā aizstāvībā bija arhibīskapam Teodoram Grīnbergam, rakstot vēstules, petīcijas, tiekoties ar ASV, Vācijas, Zviedrijas ietekmīgajiem politiķiem. Grīnberga vārdi: „Ienaidnieks grib mūs iznīcināt, draugs asimilēt, bet mēs gribam palikt latvieši”.

Vēstījumus, skaidrojumus un lūgumus Lielbritānijas delegācijai Miera konferencē, sūtīja LCP Zviedrijas daļas pārstāvji F.Cielēns, B. Kalniņš, M. Čakste, V. Tepfers. 1961.gadā F.Cielēns iesniedza memorandu par Latvijas situāciju ASV prezidentam Dž. Kenedijam, atkārtoti kopā ar Igaunijas trimdas valdības ministru prezidentu Augustu reisu ASV ārlietu ministram Dinam Raskam.

Tika nodibinātas Latviešu Nacionālā komiteja Arveda Švābes vadībā, Latviešu Centrālā komiteja, Latviešu Nacionālo padome, kurā ietilpa Latvijas Centrālā padome, Latvijas Sarkanais Krusts, Daugavas Vanagi, Latviešu organizāciju apvienība, Latvijas pretošanās dalībnieku apvienība. Latviešu Centrālā komiteja kļuva par tās izpildorgānu.

Uzsāka darbu Baltijas Universitāte Hamburgā, UNRRA Universitāte Minhenē. Izklīstot pasaulē, memoranda parakstītāji visur turpināja iespēju robežās cīnīties par Latvijas valsts atbrīvošanu.

Latvijas valstiskuma idejas uzturēšana trimdā turpinājās arī jaunajā paaudzē. 1973.gadā Helsinkos Eiropas drošības un sadarbības konferencē PBLA sastādīto memorandu Uldis Grava par Latvijas brīvības un neatkarības atjaunošanu iesniedza 33 dalībvalstīm. Šo memorandu rediģējis senators Augusts Rumpēters – LCP memoranda parakstītājs.

Tradicionālo prasmju un dzīvesveida dokumentēšana Pieminekļu valdes 1924. – 1931. gada ekspedīciju fotonegatīvos

/Gunita Baumanė, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs/

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Fotonegatīvu kolekcijā glabājas vairāk nekā 145 000 fotonegatīvu, kuros fiksēti notikumi no 19. gs. 60. gadiem līdz 20. gs. beigām. Kolekcijā ir divas lielas uzņēmumu kopas, kas izceļamas ar īpašu lepnumu un stāstu. Krājuma senāko daļu veido skolotāja, tautskolu inspektora, novadpētnieka, fotogrāfa un aizrautīga ceļotāja Oskara Emīla Šmita uzņēmumu kopa, kura sastāv no 3265 fotonegatīviem. Tā uzņemta laika periodā no 1885.-1913. gadam. Sava skaitliskā apjoma un teritoriālā atspoguļojuma ziņā tā ir Latvijā viena no ievērojamākajām viena cilvēka veidota un apkopota fotogrāfiju kopām, kas attiecas uz 19./20. gs. miju.

Otra izcilākā uzņēmumu kopa saistāma ar Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes ekspedīcijās uzņemtajiem fotonegatīviem. Pamatojoties uz 1923. gada 15. jūnijā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes izsludināto likumu „Par pieminekļu aizsardzību”, Izglītības ministrijas pakļautībā izveidoja Pieminekļu valdi. Par galveno Pieminekļu valdes uzdevumu izvirzīja pētīt, aizsargāt un saglabāt pieminekļus. Pieminekļus bija paredzēts apzināt un dokumentēt aprakstot, fotografējot, uzmērojot un uzzīmējot, veidojot pieminekļu arhīvu. Lai to nodrošinātu, viens no likuma pantiem paredzēja organizēt ekspedīcijas. Etnogrāfiskās pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas, lai aizsargātu un vāktu Latvijas iedzīvotāju izzūdošās dzīves parādības, plānveidīgi organizēja no 1924. gada līdz 1931. gadam: Liepājas apriņķī - 1924. gadā, Rēzeknes apriņķī - 1925. gadā, Rēzeknes un Ludzas apriņķī - 1926. gadā, Daugavpils un Ilūkstes apriņķos - 1927. gadā, Cēsu un Madonas apriņķos - 1928. gadā, Kuldīgas apriņķī - 1929. gadā, Tukuma apriņķī - 1930. gadā un Talsu apriņķī - 1931. gadā. Kopumā uzņemti vairāk nekā 53 600 fotonegatīvu. Pieminekļu valde organizēja ekspedīcijas, bet iegūtais priekšmetu klāsts nonāca glabāšanā tagadējā Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

No 2013. gada nogales UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā iekļauta Latvijas Nacionālā vēstures muzeja nominācija „**Tradicionālo prasmju un dzīvesveida dokumentēšana Pieminekļu valdes 1924.-1931. gada ekspedīciju fotonegatīvos**”. Nomināciju veido Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju laikā uzņemti 802 fotonegatīvi. Uzņēmumi atspoguļo tradicionālo dzīvesveidu vasarās Latvijas laukos, tematiski iemūžinot lauku un mājas darbus, sadzīves ainas, kā arī godus. Lūkojoties fotogrāfijās, iespējams izsekot bērnu un pieaugušo gaitām lauku sētās un tīrumos, paviesoties dažādu amatnieku mājās un darbnīcās. Caur fotonegatīvos uzņemtajām ikdienas un svētku ainām, iespējams iepazīt Latvijas reģionos dzīvojošo ļaužu ieražas un tradīcijas. Kolekcijas precīzā datējuma un uzņemtās situācijas rūpīgā apraksta dēļ, tā uzskatāma par vienīgo autentisko fotonegatīvu kolekciju, kas atspoguļo mērķtiecīgi un objektīvi veidotu vizuālu liecību dokumentāciju par tradicionālo dzīvesveidu Latvijā 20. gadsimta sākumā, atainojot zudušo kultūrrealitāti.

E. Krauca fotonegatīvu uz stikla pamatnes kolekcija – Ķeguma spēkstacijas celtniecības gaita 1936.-1940.

/Ina Lastovecka, Enerģētikas muzejs/

Latvenergo koncerna Enerģētikas muzejā glabājas ievērojamā fotogrāfa un kinooperatora – kinoperiodikas klasiķa Eduarda Krauca (1898 –1977) fotonegatīvu uz stikla pamatnes kolekcija par Ķeguma spēkstacijas būvgrāmatu, kas hronoloģiskā secībā atspoguļo spēkstacijas celtniecību no 1936. līdz 1940.gadam (turpmāk – kolekcija). Kolekcijas satura vēstījumu veido divas pamatkomponentes – autors E.Kraucs un atspoguļotais objekts – Ķeguma spēkstacija, tās būvniecības process.

Kolekcija ir E.Krauca augstas profesionālās atbildības un spilgtas nacionālās pašapziņas apliecinājums. E.Kraucs savu dokumentālista būtību apliecina kādā no intervijām, kas glabājas Stenforda universitātes arhīvā Hūvera arhīvā:

„Skats uz pasauli un lietām caur lēcu un spēja redzēto ierakstīt filmā bieži paņem sirdi un mulsina prātu, gribas to turpināt vēl un vēl”.

E.Kraucs ir radījis 20. gadsimta pirmajā pusē Baltijā lielākās hidrotehniskās būves celtniecības dokumentāru vēstījumu ar foto esejas kvalitāti, kas ir nozīmīgs notikums Latvijas vizuālās kultūras attīstībā.

Otra kolekcijas vēstījuma komponente ir Ķeguma spēkstacija, kurai ir izcila nozīme Latvijas valsts vēstures pirmajā periodā (1918–1940) kā valsts un tautas pašapziņas simbolam. Šī grandiozā būve ataino latviešu speciālistu kompetenci sarežģītu tehnisko jautājumu risināšanā, un ir spilgts starptautiskās sadarbības piemērs.

Saglabājot kolekciju, nodrošinot tā atpazīstamību un pieejamību, Enerģētikas muzejs 2013.-2016.gadā darbojies vairākos virzienos, radoši popularizējot gan dokumentāro mantojumu un tā informatīvo kopumu, gan tā autoru – E. Krauca. Ceļojošā izstāde „Ķeguma HES – Latvijas enerģētikas lepnums” 2013.-2016.gadā eksponēta 48 izglītības iestādēs un atmiņas institūcijās, to apskatīja ap 60 000 interesentu. Kolekcijas iedzīvināšana veiksmīgi norit caur Ķeguma spēkstacijas celtniecības dalībnieka atmiņu stāstījumu dokumentālajā vēstījumā – filmās „Kā tapa Ķeguma spēkstacija: Kārļa Dumbrāja atmiņas” un „Aculiecinieks”. Filmu varoņa K.Dumbrāja daudzkrāsainais un emocionālais dzīvesstāsts akcentē dzīvās vēstures nozīmi cilvēces atmiņas saglabāšanā, izceļ dokumentārā mantojuma vērtības.

Iekļaujot dokumentārā mantojuma kolekcijas UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā, tiek atzīsta šo unikālo vēstures liecību piederība Latvijas un pasaules kultūras mantojumam – vērtībām, kas apliecina cilvēku zināšanu un prasmju mijiedarbību, sasniegumus un unikālo vēsturi. Latvijas nacionālais reģistrs ir platforma dokumentārā mantojuma pieejamības, atpazīstamības veicināšanai un popularizēšanai. Dokumentārā mantojuma kolekcijas kļūst par nozīmīgu instrumentu Latvijas vēstures interpretācijās, daudzkrāsaini izvērš un padziļina vēstures notikumu pētniecību un komunikāciju sabiedrībai. Dokumentārais mantojums uzlūkojams kā viens no instrumentiem nacionālās pašapziņas pilnveidei, vienlaikus izprotot un pieņemot pasaules kultūru daudzveidību.

Raiņa un Aspazijas savstarpējā sarakste 1894.- 1929.

/Rita Meinerte, Memoriālo muzeju apvienība/

Raiņa un Aspazijas savstarpējā sarakste aptver 35 gadus abu dzejnieku radošajā mūžā. To veido 2499 vēstules latviešu, krievu un vācu valodā: 1154 Aspazijas vēstules Rainim un 1345 Raiņa vēstules Aspazijai. Šī divu pasaules mēroga radošu personību sarakste ir neaizstājams un nepārvērtējams avots Latvijas kultūras un vēstures kontekstā un pētnieciskajā perspektīvā.

Vēstules tapušas dažādos dzejnieku dzīves posmos Latvijā, Lietuvā, Krievijā un Šveicē un organiski ietver informāciju par norisēm attiecīgajā reģionā, raksturojot paralēles un atšķirības saistībā ar Latviju. Raiņa un Aspazijas savstarpējā sarakste ietver Latvijas vēsturē un kultūras attīstībā būtiskus posmus: Jaunās strāvas laiku 19. gs. beigās, nacionālās pašapziņas veidošanos un 1905. gada notikumus, Pirmā pasaules kara gadus, patstāvīgas nacionālas valsts idejas tapšanu, attīstību un realizēšanos.

Kopš vēstuļu iekļaušanas UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā sarakstā pagājuši gandrīz 8 gadi. To laikā īstenotas daudzveidīgas aktivitātes, lai tuvinātu šo liecību vēstījumu sabiedrībai. Visaktīvāk abu dižgaru devums ticis izcelts 2015. gadā, atzīmējot Raiņa un Aspazijas 150. gadadienu, kas tika iekļauta arī UNESCO svinamo dienu kalendārā.

Sibīrijā rakstītas vēstules uz bērza tāss

/Agrita Ozola, Tukuma muzejs/

Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss ir iekļautas UNESCO programmas „Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā kā pietiekami retas un autentiskas padomju okupācijas režīma represiju sistēmas darbības liecības. Tās tapušas Sibīrijā laikā no 1941. līdz 1965. gadam un tās rakstījušas 13 politiski represētas personas, kas izcietā sodu par pretdarbību padomju okupācijas sistēmai vai tika noņemtas attālos PSRS rajonos kā šo personu ģimenes locekļi.

Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss ir neliela kolekcija, kurā šobrīd ir tikai 44 vēstules. Atšķirībā no tradicionālajām kolekcijām tā glabājas nevis vienuviet, bet gan astoņās atmiņas institūcijās Latvijā: Tukuma muzejā, Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, Latvijas okupācijas muzejā, Rakstniecības un mūzikas muzejā, Aizkraukles Vēstures un mākslas muzejā, Daugavas muzejā, Jēkabpils vēstures muzejā, Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejā un Talsu novada muzejā.¹ Informācija par nominācijā iekļautajām vēstulēm ir pieejama arī UNESCO Latvijas nacionālās komisijas mājaslapā,² kā arī ASV Kongresa bibliotēkas Pasaules digitālajā bibliotēkā.³

Līdzīgas vēstules apzinātas arī Lietuvā un Igaunijā. Lietuvā vēstules glabā 10 dažādas institūcijas: Lietuvas Genocīda un pretošanās izpētes centrs, Lietuvas speciālais arhīvs, Biržu rajona muzejs Sēla, Gargždai rajona muzeja filiāle Brīvības cīņu un emigrācijas muzejs, Tauras rajona Brīvības cīņtāju un deportāciju muzejs Marijampolē, Kerņaves Valsts kultūras rezervāts, Martinas Mežvidas Lietuvas Nacionālā bibliotēka, Paņevižas novadpētniecības muzejs, Mairoņa vārdā nosauktā Lietuvas Literatūras muzeja filiāle Salomejas Neris muzejs, Šauļu Aušras muzejs un Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevska bibliotēka.⁴ Visas starptautiskajam reģistram pieteiktās igauņu vēstules, kas tapušas Sibīrijā uz bērza tāss, glabājas Igaunijas okupācijas muzejā.⁵

Vēstulju datējums ietver aptuveni 25 gadu ilgu periodu – laiku no 1941. gada, kad notika pirmā masveida deportācija Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, līdz 1965. gadam, kad noņemšanas vietā tapusi un adresātu sasniegusi dzejnieka Aleksandra Pelēča vēstule. No visām 103 vēstulēm 46 ir rakstītas Otrā pasaules kara laikā (1941-1945), 29 tapušas tā sauktā otrās sovjetizācijas periodā (1946-1953), un vēl 28 – pēc Staļina nāves (1954-1965).⁶

Vēstules tapušas GULAG noņemtnēs tagadējā Arhangeļskas, Irkutskas, Kirovas, Komi apgabalos un noņemtnējūmā Krasnojarskas, Omskas, Tomskas, Amūras apgabalos, Komi un Burjatijas autonomajās republikās. Vēstules apliecina to, ka nereti baltieši atradušies vienās un tajās pašās noņemtnēs vai noņemtnējūmā vietās, piemēram, latvietes: Sofija Milda Meldere⁷ un Lilija Binava-Binaus,⁸ lietuvietes: Gražina Gaidiene⁹ un M. Cibulskite-Adamaniene,¹⁰ kuru vēstules ietilpst kolekcijā, noņemtnē Krasnojarskas apgabalā, Zavodovkas ķīmiskās mežsaimniecības Novostroikas noņemtnē.

¹ Sibīrijā rakstītas vēstules uz bērza tāss. UNESCO Latvijas nacionālajā reģistrā iekļautās nominācijas apraksts. <http://www.atmina.unesco.lv/page/33>

² ANO Pasaules izglītības un zinātnes organizācijas (UNESCO) mājas lapa: www.atmina.unesco.lv/page/33 Skat. 12.06.2016

³ Library of Congress. WorldDigitalLibrary: <https://www.wdl.org/en/search/?institution=national-library-of-latvia> Skat. 01.05.2016

⁴ THE BALTIC COLLECTION OF LETTERS WRITTEN ON BIRCH BARK IN SIBERIA, 1941 – 1965. Nomination to the Memory of the World Register by Estonia, Latvia and Lithuania. Iesniegta UNESCO 31.05.2016.

⁵ THE BALTIC COLLECTION OF LETTERS WRITTEN ON BIRCH BARK IN SIBERIA, 1941 – 1965. Nomination to the Memory of the World Register by Estonia, Latvia and Lithuania. Iesniegta UNESCO 31.05.2016.

⁶ THE BALTIC COLLECTION OF LETTERS WRITTEN ON BIRCH BARK IN SIBERIA, 1941 – 1965. Nomination to the Memory of the World Register by Estonia, Latvia and Lithuania. Iesniegta UNESCO 31.05.2016.

⁷ Latvijas nacionālā arhīva Latvijas valsts arhīvs, 1987. fonds, 1. apraksts, 13239. lieta, 40. lp.

⁸ Lilijas Binavas-Binaus sarakstītais vēstījums dzejā. Uzrakstīts 1943/1944. gada ziemā Krasnojarskas apgabala Zavodovkas ķīmiskās mežsaimniecības Novostroikas noņemtnē. Blociņā fiksēti notikumi no 1928. gada janvāra līdz 1943. gada 1. novembrim. TMNM 40827

⁹ Lietuvas valsts arhīvs, V-5 fonds, 1. apraksts, 6496. lieta, 25. lp.

Baltijas valstu atmiņas institūcijās glabātās Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss veido vienotu veselumu. Kaut arī vēstules neglabājas vienuviet, tās uzskatāmas par kolekciju. Angļu muzeloģe Suzena M. Pīrsa uzskata, ka kolekcijas ir viens no nozīmīgākajiem paņēmieniem, ko cilvēki un atmiņas institūcijas izmanto, lai veidotu savas attiecības ar apkārtējo pasauli. Viņa norāda, ka priekšmetiem ir neatkārtojama vieta cilvēku attieksmē pret laika ritējumu un tiem piemīt spēja nepārtraukti tikt pārinterpretētiem katram attiecīgajam laikam vēlamā kontekstā, vienlaikus saglabājot arī savu sākotnējo jēgu.¹¹ Savukār, serbu muzeologs Tomislavs Šola uzsver, ka kolekcija var būt ne tikai vēstures avots, bet arī priekšmetu kopums, kas kalpo kādas sabiedrības grupas/grupu identitātes stiprināšanā un/vai jaunas identitātes veidošanā.¹²

2016. gada 31. maijā UNESCO Latvijas nacionālā komisija iesniedza UNESCO centrālajā birojā visu trīs Baltijas valstu UNESCO nacionālo komisiju, Tukuma muzeja, Igaunijas Okupācijas muzeja un Lietuvas Genocīda upuru muzeja kopīgi sagatavotu pieteikumu nominācijas „Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss” iekļaušanai UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” starptautiskajā reģistrā. Pieteikumā tika ietvertas 103 vēstules, kas glabājas 21 atmiņu institūcijā Igaunijā, Latvijā un Lietuvā.¹³

Sagatavošanas procesā notika konsultācijas arī ar ekspertiem. Dokuments tapa aptuveni gada laikā, no 2015. gada maija līdz 2016. gada maijam, un šajā laikā notika trīs darba sanāksmes, kurās detalizēti tika izdiskutēti visi pieteikuma veidlapā ietvertie jautājumi. Darba grupa atbalstīja autores ierosinājumu uzsvērt kolekcijas komunikatīvo raksturu, jo šī kolekcija ir ne tikai apliecinājums vienkāršo cilvēku garīgā spēka un tā sauktās klusās pretošanās izpausmēm padomju okupācijas laika Baltijā, bet arī instruments atmiņas institūciju komunikācijā par padomju režīma masveida politiskajām represijām 20. gs. vidū.

Kolekcijas „Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss” komunikatīvās vērtības apzināšanās procesā tapa Tukuma muzeja un Latvijas Nacionālās bibliotēkas kopīgi veidota izstāde „Nevar nerakstīt”, kas bija veltīta trim rakstītā vārda vēstures epizodēm Latvijā un bija apskatāma LNB laikā no 2015. gada 17. novembra līdz 2016. gada 27. martam.¹⁴ Līdzas brāļu draudžu rokrakstu literatūrai Vidzemē 18. gs. vidū, drukas aizlieguma laikā Latgalē 19. gs. otrajā pusē tapušajiem izdevumiem, izstādē tika interpretēts arī stāsts par Sibīrijā uz bērza tāss rakstītām vēstulēm padomju represiju apstākļos 20. gs. 40. gados. Izstādes koncepta un satura veidotāji – Andris Vilks, Agrita Ozola un Sanita Briežkalne –, kā arī radošā komanda: Zane Zajančkauska, Anete Krūmiņa, Liene Pavlovska, Ilze Kalnbērziņa-Prā, Jevgenijs Sisojevs, Zinta Paševiča, Inga Surgunte, Kristiāna Kirša, Lita Kļaviņa, pauda viedokli, ka indivīda brīvības ierobežošanas apstākļos rakstīšana bija sevis kā personības saglabāšanas un garīgas izlaušanās iespēja, kas līdz šim nav pietiekami novērtēta un interpretēta.

Sibīrijā rakstīto vēstulju uz bērza tāss kā komunikatīvas kolekcijas pastāvēšanas jēgu uztur sabiedrības interese par to. Viens no apliecinājumiem ir interese par Tukuma muzeja sagatavoto ceļojošo izstādi „Sibīrijas vēstules uz bērza tāss”, kas tapusi sadarbībā ar EP deputāti Sandru Kalnieti (latviešu, angļu un franču valodās) un LR Ārlietu ministriju (čehu valodā), kā arī krievu valodā. Tolaikā no 2011. gada 14. jūnija līdz 2016. gada 31. decembrim ceļojošā izstāde eksponēta pavisam 72 vietās 11 dažādās valstīs, ieskaitot Latviju.¹⁵

Tukuma muzeja darbība Sibīrijā rakstīto vēstulju uz bērza tāss kā īpašas komunikatīvas kolekcijas veidošanā novērtēts arī no Eiropas muzeju organizāciju tīkla (NEMO) puses un iekļauts 22 Eiropas labās prakses piemēru katalogā „4 vērtības. Izglītojošā, sociālā, ekonomiskā.”¹⁶ Izdevuma ievadā NEMO priekšsēdētājs Deivids Vilems (David Vuillaume),¹⁷ uzsver, ka muzejiem mūsdienu Eiropas dzīvē ir nozīmīga loma, jo tie, balstoties uz savām kolekcijām, saglabā un aktualizē sabiedrības pamatvērtības, sniedzot nozīmīgu ieguldījumu sabiedrības izglītošanā, sociālajā dzīvē un arī ekonomiskajā sektorā, dodot cilvēku dzīvei jēgu.

¹⁰ A letter on birch bark written by M. Cibulskytė-Adamoniene to Antanas Kniūkšta, sent from Novostroika, Krasnoyarsk District, to Vorkuta, Komi ASSR, 13 June 1950. Salomeja Neris Memorial Museum, a branch of the Maironis Lithuanian Literature Museum. SNMM 1047/ER3115.

¹¹ Suzena M. Pīrsa. Par kolekcionēšanu. Pētījums par kolekcionēšanas tradīcijām Eiropā. Rīga, Muzeju valsts pārvalde, 2009, 216.-217. lpp.

¹² Šola Tomislav. Essay on museums and their theory. Towards a cybernetic museum. Helsinki, The Finnish Museum Association, 1997, p. 99-139

¹³ THE BALTIC COLLECTION OF LETTERS WRITTEN ON BIRCH BARK IN SIBERIA, 1941 – 1965. Nomination to the Memory of the World Register by Estonia, Latvia and Lithuania. Iesniegta UNESCO 31.05.2016.

¹⁴ Izstāde „Nevar nerakstīt”. Publicēts 2015. gada 17. novembrī Latvijas Nacionālās bibliotēkas mājas lapā: <https://www.lnb.lv/notikums/izstade-nevar-nerakstīt>

¹⁵ Pārskats par nominācijas „Sibīrijā rakstītās vēstules uz bērza tāss” saglabāšanas, pieejamības un atpazīstamības veicināšanas pasākumiem. Sagatavojuši Tukuma muzeja krājuma glabātāja Zinta Paševiča. 31.12.2016. Glabājas Tukuma muzejā.

¹⁶ 4 museum values. Educational, Collection, Social, Economic. Network of European Museum organisations (NEMO), p. 60.

¹⁷ 4 museum values. Educational, Collection, Social, Economic. Network of European Museum organisations (NEMO), Pieejams arī: http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_four_values_2015.pdf